

9-МҲХС "МОЛИЯВИЙ ИНСТРУМЕНТЛАР" НОМЛИ СТАНДАРТГА АСОСАН КРЕДИТ РИСКНИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ТАРТИБИ

Жўраев Дилмурод Холмўминович -

TIFT, мустақил изланувчиси Тошкент халқаро молиявий бошқарув ва технологиялар университети "Иқтисодиёт ва бошқарув" кафедраси ўқитувчиси

+998909545158

dilmurod8403@mail.ru

ARTICLE INFO.

Таянч сўзлар: молиявий инструмент, кредит, риск, кредит рисқи, кредит бўйича зарар, молиявий актив, паст даражадаги кредит рисқи, муҳим бўлган кредит рисқи, молиявий актив кредит бўйича кадрсизланиши.

Аннотация

Ушбу мақолада молиявий инструменлар бўйича кредит рисқини халқаро стандартлар бўйича ҳисобини ташкил этиш ва бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олиш, уни юритишни такомиллаштириш, норматив-ҳужжатлари бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Асосий қисм

Кириш.

Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини янада ошириш, саноатнинг етакчи тармоқларини модернизациялаш ва фаол диверфикациялаш, ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш саноат соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг энг муҳим йўналишлари ва устувор вазифаси этиб белгиланди. Сўнгги йилларда ҳукумат даражасида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида акциядорлик жамиятлари, тижорат банклари, суғурта ташкилотлари ва йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган юридик шахслар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этиш ва молиявий ҳисоботни МҲХС асосида тайёрланиши узоқ муддатли дастурларини амалга ошириш имконини беради.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги, 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сон “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2019 йил 19 сентябрдаги ПҚ-3946-сон “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2015 йил 24 апрелдаги ПҚ 4720-сон “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари,

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 августдаги 507-сон “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар муҳим аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Шу нуқтаи назардан 9-МХХС “Молиявий инструментлар” номли халқаро стандартни ўрганиш ва уни амалиётга тадбиқ этиш долзарб ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

9-МХХС “Молиявий инструментлар” номли стандартга асосан кредит рискига қуйидагича таъриф берилган: “Кредит rischi – бу ташкилот ҳисобига келиб чиқадиган барча шартномавий пул оқимлари ва ташкилот олишни кутаётган пул оқимлари ўртасидаги фарқдир”.

Агар вақт омили муҳим бўлса, унда қутилган пул оқимлари дастлабки самарали фоиз ставкаси бўйича дисконтланади.

9-сонли МХХСда амалга оширилган бузилиш тартиби қуйидаги молиявий активларга нисбатан қўлланилади:

- * самарали фоиз ставкаси моделига мувофиқ амортизация қилинган нарҳда;

- * бошқа кенг қамровли даромад орқали адолатли қиймати (холислик воситалар инвестициялар бошқа).

Шундай қилиб, бузилиш тартибига қуйидагилар киради:

- * берилган кредитлар,

- * дебиторлик қарзларининг 15-сонли МХХСга мувофиқ тан олинганлиги;

- * 15-сонли МХХСга мувофиқ тан олинган шартномавий активлар;

- * ижара дебиторлик қарзлари;

- * қарз қимматли қоғозларига инвестициялар (асосий қарз ва фоизларни тўлаш учун пул оқимларини олиш учун ўтказилади);

- * қарз қимматли қоғозларига инвестициялар (қарзнинг асосий миқдорини, фоизларни тўлаш, шунингдек уларни сотишдан келиб чиққан ҳолда пул оқимларини олиш учун ўтказилади).

Молиявий ҳисоботда захирани яратиш ва тақдим этиш тартиби молиявий активнинг амортизация қилинган қиймати бўйича ёки бошқа кенг қамровли даромадлар орқали адолатли қийматда олиб борилишига қараб фарқланади.

Агар молиявий актив амортизация қилинган қийматда амалга оширилса, фойда ва зарардан қутилаётган кредит йўқотишлари учун тахминий резерв яратилади

(Дт "фойда ва зарар") ва молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда молиявий активнинг баланс миқдорини камайтиради.

Бошқача қилиб айтганда, қуйидаги транзакция тузилади:

- * Дт "Фойда ва зарар";

- * Кт "Қутилаётган йўқотишлар учун захира".

Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда қутилаётган йўқотишлар бўйича резерв активларнинг бир қисми сифатида тан олинади ва шу билан молиявий активнинг баланс қиймати камаяди.

Агар молиявий актив бошқа кенг қамровли даромадлар орқали адолатли қийматга эга бўлса, қутилаётган кредит йўқотишлари учун тахминий таъминот фойда ва зарардан ҳам яратилади (Дт "Даромад ва зарарлар"), лекин капиталга (бошқа кенг қамровли даромадлар орқали) ўтказилади ва қуйидаги транзакция амалга оширилади:

- * Дт "Фойда ва зарар";

- * Кт "Жамғарилган қадрсизланиш суммаси"(Хусусий капитал).

Шунингдек, бу транзакция бошқа кенг қамровли даромад даромад сифатида қайд этилади.

Шундай қилиб, тахмин қилинган захира молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда молиявий активнинг баланс миқдорини камайтирмайди, балки капитал захираларидан бири сифатида ҳисобга олинади.

Захиранинг бундай ҳисобга олинши ғалати туюлиши мумкин. Бу ҳолатда камида иккита

савол туғилади:

1. Агар адолатли қиймат бозор томонидан аллақачон ҳисоблаб чиқилган бўлса (агар котировка қилинган нархлар кузатилса), дефолт рискни ҳисобга олган ҳолда, нима учун кутилаётган йўқотишларни ҳисобга олиш керак? Ёки, агар биз ҳозирги қийматни бозор фоиз ставкасидан фойдаланган ҳолда ҳисобласак, бозор ставкаси аллақачон кредит риски бўйича муқофотни ўз ичига олади;

2. Кредит бўйича йўқотишлар, ахир, бу фойданинг камайиши ҳисобланади. Бошқа кенг қамровли даромадларни ўз капиталидаги даромад ва кредит баланси сифатида акс эттиришимизда иқтисодий маъно борми?

Келинг, бу саволларга қуйидаги тартибда жавоб берайлик.

1. Дарҳақиқат, адолатли қиймат дефолт рискни ҳисобга олади. Бироқ, ташкилот ушбу рискни баҳолаш учун ўз маълумотларига эга бўлиши мумкин. Аслида, ташкилотлар ўз маълумотларига асосланиб, рискнинг кутилаётган пул оқими таъсирини аниқлайдилар. Шунинг учун, бу тушунтириш молиявий активнинг адолатли қийматининг ўзгаришига ўхшаш тарзда, яъни бошқа кенг қамровли даромадлар орқали ҳисобга олиниши табиийдир.

Бошқа томондан, бозор молиявий активнинг адолатли қийматини баҳолаганлиги сабабли, биз ушбу тахминни молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда сақламоқчимиз. Шунинг учун биз активнинг адолатли қийматини мослаштирамаймиз, балки қуйидаги транзакцияни амалга ошираемиз:

* Дт "Харажатлар" (фойда ва зарар);

* Кт "Хусусий капиталнинг бошқа компонентлари".

2. Нима учун биз капитал кредити бўйича тўпланган кутилаётган йўқотишлар миқдорини акс эттираемиз (тўпланган фойда ҳам шу ерда жойлашган)?

Бу ерда калит сўз "кутилаётган". Бу ҳали содир бўлмаган йўқотишлардир, шунга қарамай, биз харажатларда (фойда ва зарарлар) аллақачон тан олганмиз. Агар йўқотиш ҳақиқатан ҳам тан олинмаса, у зарар сифатида тўлиқ тан олинади ва капиталда тўпланган миқдор зарарнинг умумий миқдорини қисман қоплайди.

Аслида, бу ёндашув зарарни бир неча ҳисобот даврларига тақсимлашнинг бир усули.

Фойда ва зарарларнинг умумий қийматига эътибор беринг. Аслида, \$ 100 умумий амортизация уч давр мобайнида - \$15, \$32 ва \$53 дан тақсимланади.

3 йил давомида бошқа кенг қамровли даромадларга умумий таъсир нолга тенг. Шундай қилиб, бошқа кенг қамровли даромадлар орқали кутилаётган йўқотишларни таъминлаш усули, шунингдек, даврлар бўйича ҳақиқий йўқотишларни тақсимлайди.

Молиявий активларнинг камайиш тартибини кредит риски даражасига қараб шартли равишда уч даражага бўлиш мумкин.

1-даража. Паст даражадаги кредит риски.

2-даража. Муҳим бўлган кредит риски.

3-даража. Молиявий активнинг кредит бўйича қадрсизланиши.

Гарчи биз ушбу даражаларни кетма-кет кўриб чиқсак ҳам, компания молиявий активларнинг ҳар қандай даражасида молиявий активларни сотиб олиши ва молиявий активнинг ҳаёти давомида кредит рискининг бир даражасидан бошқасига ва аксинча ўтиши мумкин.

Кутилаётган риск ҳисобот санасида баҳоланади. 1-жадвалда кредит риски даражасига қараб молиявий активларни ҳисобга олиш тартиби келтирилган.

Молиявий активларнинг бузилишининг уч даражаси

Характерли	1-даража	2-даража	3-даража
Кредит rischi даражаси	Паст даражадаги кредит rischi	Мухим бўлган кредит rischi	Молиявий активнинг кредит бўйича кадрсизланиши
Мумкин бўлган дефолтни таҳлил қилиш муддати	12 ой	Молиявий активнинг бутун муддати	
Кутилаётган кредит йўқотишлар учун захирани ҳисоблаш	Дастлабки самарали фоиз ставкасидаги фарқ:		
	шартнома бўйича тўловлар минус эҳтимоллик билан ҳисобланган кутилаётган тўловлар		ялпи баланс қиймати минус эҳтимоллик билан ҳисобланган кутилаётган тўловлар
Фоиз тушуми (даромад)	Ялпи баланс қиймати дастлабки самарали фоиз ставкасига кўпайтирилади		Амортизация қиймати дастлабки самарали фоиз ставкасига кўпайтирилади

1-даража. Паст даражадаги кредит rischi

Ҳар бир ҳисобот санасида ташкилот кредит rischi дастлабки тан олинганидан бери сезиларли даражада ошганлигини ёки йўқлигини баҳолаши шарт. Агар кредит rischi сезиларли даражада ошмаган бўлса ва у паст даражада қолишда давом этса, у ҳолда ташкилот келгуси 12 ой ичида қарз олувчининг дефолт rischi (эҳтимоли) асосида кутилаётган кредит йўқотишлари тўғрисидаги Низомни тан олиши керак.

Шу билан бирга, кредит rischi – бу дефолт rischi (эҳтимоли) ҳисобланади. Дефолт – қарз олувчининг қабул қилинган мажбуриятларни ўз вақтида бажара олмаслигидир.

Бунга қуйидаги мисолларни келтириш мумкин:

- * кечиктирилган тўлов;
- * тўлиқ бўлмаган тўлов;
- * қуйидагилар бўйича молиявий махсус шартларни бузиш:
- * гаров, кафолатлар, суғуртанинг етарли даражаси;
- * иқтисодий кўрсаткичлар (капиталнинг етарлилиги, дебиторлик қарзлари миқдори ва бошқалар.).

Дефолтнинг муайян параметрлари ташкилотнинг ҳисоб сиёсатида ўрнатилади.

"Дефолт эҳтимоли кейинги 12 ой ичида баҳоланади" ибораси биз пул оқимларини фақат кейинги 12 ой ичида таҳлил қиламиз дегани эмас. Биз 12 ой ичида қарз олувчининг дефолт эҳтимолини кўриб чиқамиз ва ушбу дефолт билан боғлиқ пул оқимлари шартноманинг бутун муддати билан боғлиқ бўлади.

Ушбу талабни амалий соддалаштириш сифатида, молиявий активни дастлабки тан олишда, ташкилот шартноманинг бутун муддати давомида дефолт riskини кўриб чиқиши мумкин:

- * Савдо дебиторлик қарзлари ва шартномавий активлар (15-сонли МҲҲС "Мижозлар билан тузилган шартномалардан олинган даромад"га мувофиқ тан олинган);
- * Ижара дебиторлик қарзлари (16-сонли МҲҲС "Лизинг"га мувофиқ тан олинган).

Шу билан бирга, ушбу тартиб ташкилотнинг ҳисоб сиёсатида белгиланиши керак.

Кутилаётган кредит йўқотишларини таъминлашни баҳолаш

Ҳар бир ҳисобот санасида ташкилот кутилаётган кредит йўқотишларини таъминлашни

баҳолайди, фойда ва зарарлар дебетига захиранинг кўпайиши миқдорини ва фойда ва зарарлар кредитига унинг камайиши миқдорини белгилайди.

Захира пулнинг вақт қийматини ҳисобга олган ҳолда, мумкин бўлган кредит йўқотишлари миқдори эҳтимолини тортиш орқали баҳоланади.

Кредит рискининг паст даражаси (1-даража) ва кредит рискининг сезиларли даражада ошиши (2-даража) билан захира самарали фоиз ставкаси бўйича ҳисобланади:

* шартномада белгиланган тўловларнинг камайтирилган миқдори ва

* қабул қилиниши кутилмоқда тўловлар камаяди миқдори, эҳтимоллик билан талабалари.

Фоизли даромад молиявий воситанинг ялпи баланс қиймати бўйича самарали фоиз ставкаси маҳсулоти сифатида ҳисобланади.

2-даража. Муҳим бўлган кредит rischi

Муҳим бўлган кредит rischi – кредитнинг сезиларли ўсиши билан кутилаётган кредит йўқотишларини таъминлашдир.

Кредит таваккалчилигининг сезиларли даражада ошиши билан ташкилот шартноманинг бутун муддати давомида қарз олувчининг дефолт rischi (эҳтимоли) асосида кутилаётган кредит йўқотишлари тўғрисидаги низомни тан олиши керак.

Кредит рискининг сезиларли даражада ошишининг белгилари:

* кредит рискининг ташқи бозор кўрсаткичларида сезиларли ўзгаришлар (фоиз ставкалари, валюта курслари);

* молиявий восита ёки қарз олувчининг кредит рейтингидаги сезиларли ўзгариш. Кредит рейтинги ташқи (рейтинг агентлиги томонидан белгиланади) ёки ички (ташкilotнинг ўзи методологиясига мувофиқ ҳисоблаб чиқилган) бўлиши мумкин;

* қарз олувчига таъсир қилиши мумкин бўлган технологик, тижорат, молиявий ёки иқтисодий шароитларда мавжуд ёки прогноз қилинадиган салбий ўзгаришлар (ишсизликнинг ошиши, фоиз ставкаларининг ошиши, инфляциянинг ошиши, солиқ конунчилигининг ўзгариши);

* қарз олувчининг операцион натижаларида сезиларли ёки кутилаётган ўзгариш;

* тақдим этилган гаров миқдорининг сезиларли ўзгариши;

* шартномада белгиланган тўловларни 30 кундан ортиқ кечиктириш.

Шу билан бирга, "кредит рискининг сезиларли даражада ошириш" тушунчасининг миқдорий (фоиз) қийматларини белгиламайди. Ушбу баҳолаш дастлабки тан олинишда кредит rischi миқдорига боғлиқ. Масалан, кредит rischi 5% дан 30% гача ошган бўлса, кредит рискининг 35% ўзгариши аҳамиятсиз. Шу билан бирга, кредит рискининг 5% ўзгариши эса 5% дан 10 % гача ошгандан сезиларлидир.

Кредит рискининг баҳолашга қарзнинг муддати ҳам таъсир қилади. Бошқа барча нарсалар тенг бўлса, уч йиллик кредит бўйича кредит rischi бир йилга берилган кредитга қараганда юқори.

1-даражадаги каби, ҳар бир ҳисобот санасида кутилаётган кредит йўқотишларини таъминлаш керак.

Захира ўртасидаги фарқ сифатида самарали фоиз ставкаси ҳисобланади еслатиб ўтамиз:

* шартномада белгиланган тўловларнинг камайтирилган миқдори ва

* қабул қилиниши кутилмоқда тўловлар камаяди миқдори, эҳтимоллик билан талабалари.

Муаммоларни ҳал қилишда қуйидаги нуктага эътибор бериш талаб қилинади. Амортизация қилинган қиймат бўйича олиб бориладиган молиявий активлар учун шартномада белгиланган фоиз ставкаси бўйича белгиланган тўловлар миқдори ялпи ташишга тенг актив миқдори керак.

Ҳисобот даври охирида юзага келиши мумкин бўлган йўқотишларни баҳолашда ташкилот ўтган воқеалар, ҳозирги шароитлар ва келажакдаги прогноз қилинадиган шароитлар тўғрисида оқилона ва тасдиқланган маълумотлардан фойдаланиши керак.

Фоизли даромад (1-даражадаги каби) молиявий воситанинг ялпи баланс қиймати бўйича самарали фоиз ставкаси маҳсулоти сифатида ҳисобланади.

3-даража. Молиявий активнинг кредит бўйича қадрсизланиши.

Агар қарз олувчи молиявий қийинчиликлар туфайли молиявий активга эга бўлган ташкилот

олдидаги мажбуриятларини бажара олмаса, ташкилот ушбу молиявий активни кредит бузилган деб таснифлаши шарт.

Қарз олувчининг муҳим молиявий қийинчиликлари белгилари:

- * шартнома шартларини бузиш (стандарт ёки кечиктирилган тўлов);
- * қарз олувчининг молиявий қийинчиликлари билан боғлиқ иқтисодий сабаблар ёки шартнома шартлари туфайли қарз олувчига имтиёзлар берадиган кредиторлар;
- * банкротлик ёки қарз олувчининг бошқа молиявий қайта ташкил этиш эҳтимоли кўриниши;
- * эмитентнинг молиявий қийинчиликлари натижасида ушбу молиявий актив учун фаол бозорнинг йўқолиши;
- * кредит зарарларини акс эттирувчи катта чегирма билан молиявий активни сотиб олиш ёки яратиш.

Хулоса ва таклифлар

Бухгалтерия ҳисоби нуқтаи назаридан ҳамма нарса аввалгидек қолади. Ташкилот ҳар бир ҳисобот санасида кутилаётган кредит йўқотишлари учун захирани шакллантиради, аммо захирани ҳисоблаш тартиби ва ушбу босқичда фоиз даромадларини ҳисоблаш тартиби ўзгаради.

Кутилаётган кредит йўқотишлари учун нафақа ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланади:

- * активнинг ялпи баланс суммаси ва
- * дастлабки самарали фоиз ставкаси бўйича дисконтланган пул оқимларининг ҳозирги қиймати.

Фоизли даромад молиявий активнинг амортизация қилинган қиймати бўйича дастлабки самарали фоиз ставкаси маҳсулоти сифатида ҳисобланади. Еслатиб ўтамиз, молиявий активнинг амортизация қилинган қиймати кутилаётган кредит йўқотишларини таъминлаш миқдорини олиб ташлаган ҳолда унинг ялпи баланс қийматига тенг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24-февралдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/4746047>.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 24 августдаги «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 507-сон қарори. <https://lex.uz/docs/4966554>.
3. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2022 йил 10-ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўллаш учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва унга тушунтиришлар матнини тан олиш тўғрисида» 61-сон буйруғи. (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2022 йил 9 декабрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 3400). <https://lex.uz/uz/docs/6312360>.
4. 40-сон «Инвестицион мулк» бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти.
5. 16-сон «Асосий воситалар» бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти.
6. 13-сон «Ҳаққоний қийматни баҳолаш» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
7. 5-сон «Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
8. 16-сон «Ижара» молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти.
9. Д.Э.Норбеков, А.Н.Тўраев, Ш.Ш.Рахмонов. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. Ўқув қўлланма. Т.: Иқтисод-молия, 2019. -332 б.
10. <http://www.ifrs.org/Pages/default.aspx>